

KUR'ÂN VE HADİSLERE GÖRE HÜSN-Ü ZAN VE SU-İ ZAN KAVRAMLARINI ANALİZ ETMEK

**ANALYZING THE CONCEPTS OF WISHFUL THINKING AND BAD
SUSPICION ACCORDING TO THE QURAN AND HADITHS**

Akif Akto

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Mardin, Türkiye
akifdakto@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5838-6335

Makale Gönderim Tarihi

15.11.2020

Makale Kabul Tarihi

25.12.2020

ÖZ

Zan, dini literatürde sıkça ifade edilen bir kavramdır. Tek başına mutlak iyi ya da kötü bir anlam taşımayan zan kavramı, daha çok nötr olarak bir şey hakkına bir kanaate sahip olmaktır. Sahip olunan kanaate göre iyi ve kötü anlamlar yüklenmiştir. Kur'ân'ın nüzülü ile birlikte İslâmi literatürde dikkat çeken zan, bireysel ve toplumsal anlamda taşıdığı iyi ve kötü anlamlarından dolayı, hadislerde de çokça zikredilmiştir. Kur'ân'da daha çok kötü veya iyi kanaat besleme anlamında kullanılan zan, hadislerde ise hüsn-ü zan ve su-i zan olarak da kullanılmıştır. Hem Kur'ân'da hem de hadislerde zannın kullanıldığı bağlamlar dikkate alındığında su-i zanna ve ondan kaçınmaya çokça vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Kur'ân ve hadislerde ya lafzen ya da mânâ itibariyle geçen hüsn-ü zan çok ifade edilmemiştir. Hüsn-ü zannın geçtiği yerler ve ona olan yönlendirmelerde yine su-i zandan kaçınmak üzere hüsn-ü zanna sığınmak olarak yorumlamak yanlış olmaz. Çalışmada bunlara dikkat çekilmiş ve iki kavramın da kullanıldıkları bağlamlar âyet ve hadis örnekleri üzerinden yorumlanmıştır. Bu iki kavram hakkında analizler yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Hadis, Zan, Hüsn-ü Zan, Su-i Zan

ABSTRACT

Suspicion is a concept that is frequently mentioned in religious literature. The concept of suspicion, which alone does not mean an absolute good or bad, is more of a neutral opinion about the right to something. Good and bad meanings have been attributed according to the opinion. With the sending of the Quran, the suspicion, which attracts attention in the Islamic literature, is frequently mentioned in the hadiths due to its good and bad meanings in individual and social terms. In the Quran, it is mostly used to mean bad or good opinion, and in the hadiths it is also used as wishful thinking and bad suspicion. Considering the contexts in which the hypothesis is used in both the Quran and the hadiths, it is noteworthy that a great deal of emphasis is placed on suggestion and avoidance of it. In the Quran and hadiths, it is not expressed much in terms of words or meaning. It would not be wrong to interpret it as taking shelter in wishful thinking in order to avoid bad suspicion in the places and directions to its. In the study, attention was drawn to these and the contexts in which both concepts are used are interpreted through the examples of verses and hadiths. The study was concluded by analyzing these two concepts.

Keywords: Quran, Hadith, Suspicion, Wishful Thinking, Bad Suspicion

GİRİŞ

Arapça dil kurallarına göre ظ ن ن kökünden türetilmiş olan *zann*, birçok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kelimenin kendi aslî anlamının dışında başka anlamlar içermesi Kurânî belağatın bir gereğidir. Ayrıca Kur'ân'da bir kelimenin bir anlamı olabileceği gibi birçok kelime benzer ya da aynı anlamları içerebilmektedir. *Kur'ân'da Vucûh* ve *Nezâir* ilmî adı altında birçok ilmi çalışma kaleme alınmıştır.¹ Söz konusu ilmi alanın bağlamına dahil edilebilecek olan zan kavramı, tahmin, kuruntu, şek, şüphe, mesnetsiz bilgi vb olumsuz anlamlar yüklendiği gibi, kesin bilgi, doğruya en yakın zann-ı galip, ilim vb anlamlar da yüklenmiştir.² Ancak Kur'ân'da

1 En-Nisâbü'rî, *El Müstedrek Ale's Sahihayn*. Çev. M. Beşir Eryarsoy. (Konya: Konevi Yayınları), 2003; Mükâtil b. Süleymân, *Kur'an Terimleri Sözlüğü* (el-Eşhab ve'n fi'l-Qur'ani'l-Kerim), (İstanbul: İşaret Yayınları), 2004; İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüğa*, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle), 1986.

2 İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhitü'l a'zam*, neşr. Mustafâ Hicâzî – Abdülaziz Berhâm (Kahire 1419/1998) XI, 11; el-Feyyûmî, *el-Misbahu'l-Münir* (Beirut: 1987), 147; Lisânü'l-'Arab, “znn” (Beirut: Dar Sâder, 2003).

geçen zan kavramı hakkında verilen bilgiler detay bilgiler içermemektedir. Hadislerde de sıkça ele alınan zan kavramı, Kur'ân'daki mânâların bir benzeri anlamlar içerdiğini söylemek mümkündür. Hatta hadis külliyatlarında zan kavramına (özellikle hüsn-ü zan) ait ayrı başlıklara yer verilmiştir.³ Hadislerde zanna yüklenen anlamlar, Kur'ân'da geçen zan kavramının bir tefsiri mahiyetinde de ele alınabilir. Çünkü hadislerdeki zan, Kur'ân'daki zannın mahiyetini hem tematik hem de içerik bakımından daha da detaylandırarak izah etmektedir. Örneğin hadislerde, insanlar hakkında kötü zanda bulunup onların kusurlarının peşine düşmenin onları kötüye sürüklemekle eş anlamlı olacağı ve çalışanları hakkında şüpheli bir zanda bulunan yöneticinin de çalışanlarını hata yapmaya zorlayacağı buyurulmuştur.⁴

Gerek Kur'ân'da gerek hadislerde ele alınan zan kavramının anlamları bu çalışmada *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* başlıkları altında irdelenmiştir. Zira İslâmî kültürde bir kimsenin kesin bilgisi olmamakla birlikte başka biri hakkında iyi kanaat beslemesine “hüsn-i zan”, kötü düşünce ve kanaate sahip olmasına “sû-i zan” denilmiştir.⁵ Kur'ân'da zanla ilgili terkipler bu şekilde yer almaz. Daha çok iyi ve kötü kanaat beslemek mânâsında geçmektedir. Örneğin, ifk hadisesini anlatan âyette (en-Nûr 24/12) müminin, mümin kardeşi hakkında öncelikle *hüsn-ü zan*'da bulunması gerektiği buyrulmuştur. Birçok âyette de (örneğin el-Fetih, 48/6-12) Allah ve elçisi hakkında ise *su-i zan*'da bulunanlardan bahsetmektedir.⁶ Zannın *su-i zan* anlamları müşrik, kâfir, putperest, münafık, Yahudi ve Hristiyanların Allah ve Peygamber hakkındaki konularda yoğunlaşırken, *hüsn-ü zan*'nın anlamları ise müminlerin hem Allah hakkında hem de kendi aralarındaki zanları etrafında yoğunlaşmaktadır. Çalışmada aynı zamanda zan kavramının dil bilimsel boyutu üzerinde durulacak ve *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* temalarında ulaşılan veriler üzerinde yorumsal analizler yapılacaktır.

1. Zan Kavramının Etimolojik Yapısı

Zan kavramı Kur'ân'da daha çok fiil ve isim formatında kullanılmıştır. Fiil formatında zanetmek, tahmin etmek, kuruntu duymak, şüphe etmek, isim formatında ise zan, sanı, tahmin, kizb, yakîn, kuruntu ve vehim olarak kullanılmıştır.⁷ Zanna yüklenen anlamlardan olan şüphe ile yakîn mânâsını, âyet ve hadislerde şu şekilde temellendirmek mümkündür. Örneğin “Allah'a kavuşacaklarını umanlar (يُظُنُّونَ)” (el-Bakara, 2/249) âyetinde geçen zan kavramı yakîn olarak anlamlandırılmıştır. Şu durumda âyet Allah'a kavuşma konusunda şüphesi olmayanların bunun ilmüne vakıf olanlar olarak yorumlanmıştır.⁸ Benzer mânâda hadislerde de ele alınan zan kavramında zannın isabet ettiği ya da zanda hata yapıldığı ihtimali dikkate sunulmaktadır. Hadislerde zan kavramının şüphe ile yakîn anlamlarını da taşıyabileceği ifade edilmiştir. Meselâ, “اياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث، Zandan kaçınınız, zira zan sözün en yalanıdır”⁹ hadisinde zan şüphe mânâsında yorumlanmıştır.¹⁰ Ayrıca hadiste gerçeğe uygun olmayan ve bundan kaynaklı olarak da kötü sonuçlara neden olan bir zandan söz edildiği ileri sürülmüştür. “أَنَا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ”

3 Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 13; “Edeb”, 81; Dârimî, “Rikak”, 22.

4 Ebu Davud, “Edeb”, (No: 2589), 39 (No: 4888); Müslim, “Birr”, 70 (No: 2563).

5 Çağrıncı, Mustafa, “Zan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları), 1994.

6 et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Fikr), 1988, c. XI, 393-394; Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm-id-Dîn*, Çev. Mehmet Yavuz Şeker, (İzmir: Işık Yayınları), 2015, 3/152.

7 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 9/196-198; el-Ezherî, *Mu'cemu tehzîbi'l-lüğa*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife), ts., 3/2253-2254; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (Mısır: ts.), 319-320; el-Cevherî, *es-Sihâh fî'l-lüğa ve'l-'ulûm*, (Beirut: Dâru'l-Hadârati'l-'Arabiyye), 1974, 2/68.

8 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1995), 1/476.

9 Buhârî, “Feraiz”, 1.

10 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 9/198-199.

عَنْبِي بِي, Ben kulumun zannı üzerineyim”¹¹ kutsi hadisinde ise zannın yakîn mânâsında olduğuna dikkat çekilmiştir. O zaman zanda kesinliği olmamakla birlikte bir tasdik ve tercihten söz edildiğini söyleyebiliriz.

Bununla ilgili Hz. Peygamberle ilgili şu rivâyet aktarılmıştır. Bir gün Hz. Peygamber, bildiği iki münafığın İslâm dini ile ilgili bir şey bildiklerini zannetmediğini ifade eder. Bu durum delil gösterilerek zannın caiz olabilmesi için iyice araştırılması ve araştırma sonucunda elde edilen bir bilgiye dayanması gerektiği belirtilmiştir. Aynı şekilde günahları ve kötülükleri ulu orta yerde olanlar hakkında negatif bir zanda bulunmakta da sakınca görülmemiştir.¹² Fıkıhta zan, mahiyeti hakkında bilgi sahibi olunmayan ancak işârî mânâda birtakım malumatlardan hareketle akıl yürütme yöntemiyle tahmin etmek anlamında kullanılmıştır.¹³ Şahitlik edenlerin zannından elde edilen bilgi de zannî bilgi olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Bu konuda Gazzâlî (ö. 1111), sözün kötüsü gibi zannın da kötüsünün caiz olmadığını ifade etmiştir. Gazzâlî’ye göre, insanların iç dünyasını ancak Allah bilir. Bir kişi hakkında hayra yorumlanması mümkün olmayan ve su-i zanna yorumlanması için de gerekli derecede şeffaf olan kötülük kanıtları görülmedikçe onun hakkında bilinenin ve görülenin dışında kötü bir kanaat beslenemez.¹⁵ Gazzâlî, su-i zannın şeytandan, hüsn-ü zannın ise Allah’tan telkin edildiğini ifade eder. Ona göre, şeytan insanı istikametten saptırmak için onun ruhuna nüfuz ederek ona su-i zan yaptırır.¹⁶

Kur’ân ve hadislerde zannın *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* olmak üzere iki zıt anlamda kullanıldığı yukarıda ifade edilmişti. Kötü zan ve türevlerinden söz eden âyet ve hadisler *su-i zan* başlığı, iyi zan ve türevlerinden söz eden âyet ve hadisler ise *hüsn-ü zan* başlığı altında ele alınacaktır. İki başlık altında irdelenecek olan zan kavramı farklı müfessir ve âlimlerin yorumlarıyla izah edilecektir. Tabiki çalışmada bütün bir Kur’ân’ı veya tüm hadisleri ele almak mümkün değildir. Bundan ötürü *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* mânâlarının yoğunlaştığı âyet ve hadislerden örneklerle temellendirilecektir.

2. Su-i Zan

Kur’ân ve hadislerde çokça zikredilen, bireysel ve toplumsal kimliğin mahiyetini ve sonuçlarını değiştiren ve en çokta yapılan zan su-i zandır. Bu başlık altında su-i zanla ilgili birtakım âyetler merkeze alınacak ve bağlamına göre hadislerle desteklenecektir.

Örnek 1: “Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz” (el-Necm 53/28) âyeti müşriklerden/putperestlerden söz etmektedir. Onların şirklerinin sağlam bir temeli olmadığını, tek dayanaklarının ise cahilce zanları olduğunu belirtmektedir. Aynı surenin 23.âyetinde bilgi açısından zayıf oldukları, dinle ilgili konularda kişisel öznel bir tutum içine girip zaaflarına tabi olmaları eleştirilmiştir. Âyette göre, her ne kadar zannın olumlu anlamları varsa da özellikle iman, inanç ve birtakım hayatî konularda doğru yöntemlerle hakikat araştırılmaksızın sadece kuruntu ve tahminlerle hareket edilmek istenmiştir. Aynı surenin 24.âyetinde de insanın temennilerle amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini, akıl tutulması nevinden taptıkları putların ya da o türden bir başka varlığın onlara şefaaf

11 Buhârî, “Tevhîd”, 15.

12 el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İmiyye, 1988), 16/331-332; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-kârî*, (Kahire: 1392/1972), 5/443; 10/496.

13 Ebu’l-Huseyn b. Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mücmelü’l-lüğa*, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1986), 2/599; Ebû ‘Abdirrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, (Beirut: Müessesetü’l-A’lemî, 1988), 8/151-152.

14 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 616.

15 Gazzâlî, *İhyâ*, 3/150-151.

16 Gazzâlî, *İhyâ*, 3/36.

ederek sonsuz bir yaşam olan ahirette kurtuluşlarına yardım etmelerini beklemek, bu türden temelsiz ve yanlış inanışlara kendini kaptırma saçmalığına düşürdükleri dikkatlere sunulmaktadır.¹⁷ Âyette aynı zamanda müşrik veya inanan ayırımı yapmaksızın sözü edilen tüm insanların sahip oldukları maddî ve manevî kazanımlar kendi arzularının bir karşılığı değil, Rablerinin onlara bir ikramı olduğu hatırlatılmıştır.¹⁸

Örnek 2: “Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz. Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir” (Yunus, 10/36) âyetini tefsir eden Taberî (ö. 923), âyetin Allah’a ortak koşanların birçoğunun mesnetsiz zanlara kapıldıklarını söylemektedir. Ona göre, âyette müşriklerin sadece Allah’a dair itikat ve yaklaşımları değil, aynı zamanda taptıkları putları ile ilgili de itikat ve yaklaşımlarının da bir dayanağının olmadığına vurgu yapılmıştır. Âyete göre, her iki konuda da tek dayanakları maalesef ataları ve onlardan duydukları kulaktan duyma iddialar, zanlar ve kanaatlerdir. Bunların da kesin hükümler barındırmadığını bu itibarla sahip oldukları tüm inançlarının tutunacak herhangi bir dalı yoktur.¹⁹ Vehbe Zuhayli’ye göre, âyette geçen “onların çoğu”ndan kasıt gerçeği araştırmaya güçleri yettiği halde hem kendileri hem de başkalarını kör bir taklide davet edenlerdir. Bu grup ancak körü körüne bir zannın peşinde sürüklenerek putlara tapmaktadırlar. Zuhayli, burada yapılan en büyük yanlışın zannardan birinin gözle görünmesi mümkün olmayan bir Yaratıcının gözle görülen aciz varlıklara kıyas edilmesi olarak yorumlamıştır.

Zuhayli’ye göre Allah âyette, şirk koşanların şirklerini ve inançlarını destekleyen kayda değer delillerinin olmadığını, onların ancak zayıf kanaatlere, silik zanlara ve boş kuruntulara sarıldıklarını açıklamaktadır. Böylesi bir yaklaşımın hakikatle bir bağı olmadığı için onlara fayda vermeyeceğini onlara ancak zarar vereceğini ifade eder.²⁰ Ayrıca, putperestlerin şerik itihaz ettiklerini ilah görerek tapmadıklarını, onları kendileriyle Rableri arasında şefaate diledikleri ortaklar olarak görüp zannettiklerini söylemektedir. Zuhayli’ye göre, şirk koşanların mesnedi olmayan zanna kapıldıkları için kendilerinde batıl bir kanaat oluşmuştur. Batıl kanaate sahip olan bu grup, Allah’ın şerikleri olduğunu söyleyerek hem saçmalamaktadırlar hem de yalancılıklarını tüm dünyaya ilan etmektedirler.²¹

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) da bu âyeti tefsir ederken farklı tespitlerde bulunmuştur. Hamdi Yazır’a göre, varlığın yaratılış delilinden hidâyet ve hakka götüren dillere kadar durum gözlerönünde şeffaf olduğu halde müşriklerin iman etmemesinin önündeki en büyük engel kötü zanlarıdır. Bunlar ne düşünsel ne de eylemsel olarak hakkı takip etmezler, onlar ancak tahmin yürüterek zanlarına uymaktadır. Bunlardan bir azınlık bile tahmin ve zanlarından şüphe duymazlar. Diğer canlı ve cansız türler gibi kendi iradelerini körü körüne bir akıntıya kaptırmaktadır. Birçoğu ise hak ve hakikati öznel değerlendirdikleri gibi sanmakta, hakikatte olan ilim ve marifeti ise sonradan uydurmalar olarak telakki etmektedir. Birer yakınlık ve itikat olarak ileri sürdükleri dünya görüşleri, felsefeleri ve fikir dünyalarının ne bireyin ne de toplumun doğasıyla uyumlu değildir. Çünkü düşünce ve zihinlerini nefisleri esir almıştır. Hamdi Yazır, oysaki zannın hak karşısında geçerliliğinin olmadığını, bir değer ifade etmediğini söylemektedir. Hayal ile zannın şiirsel, edebi ve gücü ne kadar etkili olursa olsun, hakikatin ortaya koyduğu faydaları

17 H. Karaman, M. Çağrı, İ. K. Dönmez, S. Gümüş, *Kur’ân Yolu Tefsiri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları), 2017, 5/113-115.

18 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 27/62.

19 et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Çev. Kerim AYTEKİN, Hasan KARAKAYA, (İstanbul: Hisar Yayınevi), 1996, 4/420.

20 Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü’l-Münir*, Çev. Nurettin YILDIZ, Hamdi ARSLAN, Ahmet EFE, Beşir ERYARSOY, Halil İbrahim KUTLAY, (Ankara: Risale Yayınları, 2013), 6/158-160.

21 Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir*, 6/197-199.

ortaya koyamadığını belirtir. İnsanoğlu, batılı hak göstermeye çalışarak, Yaratıcıyı bir yaratılan gibi göstererek, iyiliği kötülük, kötülüğü de iyilik sayarak Allah'ın hükümlerinden, koyduğu varlık kanunlarından ve sınamanın doğasından kendilerini kurtaramayacaklarına dikkat çekmektedir. Çünkü Allah tüm yapıları bildiğini, adalet gününde hesap soracağını belirtir.²²

Kuran Yolu Tefsirinde ise Yunus suresi 36.âyet tefsir edilirken, müşriklerin ekser çoğunluğunun özellikle din ve inanç hususunda yakinî bir bilgiye sahip olmadıkları, bu hususta kuşku ve ihtimallere dayanan bir zanna sahip oldukları ifade edilir. Ancak söz konusu hususta ihtimaller ile kuşkulara yer verilemeyeceği de belirtilmiştir. Kuran Yolu Tefsirine göre, müşriklerden bazılarının aslında tevhit, peygambere iman ve öteki dünya gibi itikadî meselelerin doğruluğunu, taptıkları putların bir fayda veremeyeceğini bilmekteydiler. Onları bildikleri bu doğrularından alı koyan şey, sahip oldukları itibar, mevki, menfaatlerinin kaybolma kaygısıdır. Bildikleri doğruları bastırmak için de Allah'a ve elçisine karşı bir duruş sergiliyorlardı. Âyette geçen “zannın hakkın yerini hiçbir şekilde tutamayacağı” cümlesi sadece din ve inanç ile ilgili değil, aynı zamanda genel geçer ve evrensel ilmi bir ilkeyi dikkatlere sunmaktadır.²³

Örnek 3: “Yeryüzünde bulunanların çoğu, kendilerine uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar zandan başka bir şeye tâbi olmuyorlar ve temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar” (el-En'am 6/116) âyetini tefsir eden Vehbe Zuhayli, Kur'an'da geçen zannın çoğunun herhangi mesnedi olmadığı halde, hata, kuşku, şüpheye dayandığı halde zan edenlerin taklit yoluyla tabi olduklarının hakikat ve doğru kabul ettiği batıl inançlara inandıklarını söyler. Zuhayli, âyette geçen “يَخْرُصُونَ, yahrüsûn” fiilini birçok müfessirin “yalan söylemektedirler” anlamında İbn Âşûr'un (ö. 1973) ise “mesnetsiz zanda bulunmaktadırlar” mânâsında yorumladığını iddia etmiştir. Zuhayli, bu iddiasını temellendirmek için detay izahatlar yapmıştır. Zuhayli'ye göre örneğin, Kur'an'da geçen “arz” kavramının anlamı genelde tüm bir dünyayı kuşattığı gibi, özelde ise bir şehir ya da ülke'yi de (bk. Mâide 5/21; İsrâ 17/104) kuşatmaktadır. Birçok müfessir âyetlerde geçen arz kavramının bütüncül bir dünyayı kast ettiğini, bazılarının göre ise özel bir anlamda müşriklerin yaşadığı şehir olan Mekke'yi ve şirk koşanları kast etmektedir.²⁴ Kur'an Yolu Tefsirine göre, burada gerek dinî gerek dünyevî olsun vurgu yapılan asıl problem çoğunluğun tercihlerinin dikkate alınmasıdır. Yani hakikat anlayışını çoğunluğa göre oluşturmak ve bundan dolayı da çoğunluğun tercihlerinin doğru olduğunu zannetmek ve bunu vazgeçilmez bir inanç haline getirmektir. Bundan ötürü Allah, din, yaşantı ve inançlarını nefsi arzuları, tahmin, kuruntu, yalan ve su-i zan üzerine inşa eden çoğunluğa tabi olmaktan kullarını sakındırmıştır. Âyetin dikkate sunduğu temel istikamet bozulmamış bir vicdana, yakin bilgiye ve selim bir akla dayanması gerektiği de ifade edilmiştir.²⁵ Zuhayli'ye göre ise, hak dinin dost doğru yolunda yürüyenler, müşriklerin batıl yoluna tenezzül etmemelidir. Çünkü o yol kötü bir zanna dayanmaktadır. Müfessir, âyette Hz. Peygambere de mesaj iletildiğini ileri sürmektedir. Âyette, peygambere hitaben kendisi ve onun ümmeti şâyet dini hususlarda insanların çoğunun inandığı sapkın fikirlere kulak kabartırsa o sapkın grup, peygamber ve tabi olanlarını Allah'ın belirlediği dost doğru yoldan uzaklaştıracağına dikkat çekildiğini belirtmektedir. Çünkü müşriklerin tutundukları tüm dayanaklarının heva ve hevesleri, yalan ve fasit zanlarından kaynaklı olduğunu ifade etmektedir.²⁶

22 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, (İstanbul: Yenda Yayınları, ts.), 4/525-526.

23 Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, III/116-117.

24 eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, (Kahire), 1383/1963, II, 179.

25 Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, II/460.

26 Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, 4/327-331.

Örnek 4: “Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık. Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.” (el-En’am 6/148) Hamdi Yazır, âyette geçen “سَيَقُولُ” diyecekler” ifadesinden gelecek zaman kipinin kullanıldığına dikkat çeker. Yani âyet nazil olduğunda putperestler daha bir şey söylememişlerdir, ancak gelecekte böyle söyleyeceklerine dair şüphe götürmez olduğunu ifade etmektedir. Hamdi Yazır’a göre, âyette sözü edilen husus geçmişten değil gelecekte söz eder. Âyet, putperestlerin gelecekte söyleyecekleri hakkında haber vermesine rağmen ibret almadıklarını, herhangi bir mantık yürütmediklerini ve buna rağmen söyleyeceklerini söyleyerek âyetin haberini doğrulamasına imkan tanıdıklarına vurgu yapmaktadır. Hamdi Yazır, öte taraftan “Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O’ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O’na rağmen haram da saymazdık. Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı” (Nahl 16/35) âyetinde aynı mesele, geçmiş zaman kipiyle buyurulmuştur, der. Geçmiş ve gelecek zaman kipinde buyurulan iki âyetin aynı hakikate temas etmesi vahyin doğruluğunun bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.²⁷

Hamdi Yazır’a göre, dalalet ve sapkınlık üzere olmalarına rağmen bu kadar hoyratça ve şursuz bir anlayışa sahip olan müşriklere Allah, peygamberi üzerinden hitap etmektedir. Onlara tüm yapıp ettiklerini temellendirecek bir ilme, delile veya kayda değer başka bir işarete sahip olup olmadıkları sorgulanmaktadır. Sorgulama demişken bir şey olduğu ya da olabileceği için değil maksadın aksiyel aslında ellerinde kuru bir cehalet, gafil bir anlayış ve su-i zandan başka bir şey olmadığını gösteren bir sorgulamadır. Bu sorgulama aynı zamanda müşriklerin şirklerinin, günahlarının, yalancılıklarının, kuruntularının bir ispatıdır. İddialarındaki yalan ve iftiraya cesaret etmeleri ise atalarından almaktadırlar. Bununla beraber cesaretlerinin bir diğer kaynağı kuru bir cehaletin ürettiği aptallıklarıdır. Bu aptallıkla yalanlarının aslında doğrulukla eşdeğer görmeleri ve bunun da ilahi iradeye münasip bir durum olduğunu varsaymışlardır. Aynı şekilde hak ve hakikati nefsanî arzuların istikamet yoluna tabi olmasında değil, istikamet yolunun nefsanî arzulardan geçtiğini ileri sürmektedirler. Göz görülürcesine şeffaf hakikat ilmini doğru mihenklerle ölçmemekte, öznel kanaatlerle ölçmektedirler. Heva ve hevesler, arzu ve istekler, tahmin ve kuruntularla fikirler öne sürülmektedir. Bu sanrılarına göre hakikati varsayıyor, deve kuşu gibi hakikate gözlerini kapatarak hakikatin değişebileceğini düşünerek kendilerini aldatmaktadırlar. Hatta öznel kimlikleriyle ortaya koydukları eylem ve tutumlarına yorum getiremiyor, yapmakta özgür olduklarına inandıkları işlerinde Allah’ın meşietinin onların iradesine tabi olduğunu varsaymaktadırlar. Bu gafletle sınırsız günahlar ve yanlışlıklar yapmakta, başlarına birçok kötü şey gelmekte ve huzurları kaçmaktadır. İşin ilginç yanı tüm bunları gerekçe göstererek sorumluktan kurtulacağını sanmaktadırlar.²⁸

Vehbe Zuhayli’ye göre Allah, âyette müşriklerden iddialarını destekleyecek deliller getirmelerini emretmiştir. “Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var?” cümlesinde gerçekte müşriklere hitaben yaptıklarına dair bir bilgi varsa buyurun getirin, bize de gösterin biz de anlayalım denilmiş ve akabinde zaten olmadığı ortadır denilmiştir. Zuhayli de müşriklerin söylediklerini destekleyecek bir delil getirmelerinin mümkün olmadığını bunun bir çeşit onları azarlamak ve onlarla alay etmek olduğunu ifade eder. Müşriklerin durumunu apaçık ortaya koyan şeyin ise onların ancak zanlarına tabi olduklarıdır. Onların tek delilinin hayal, vehim ve fasit inanç oldu-

27 Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 4/29-30.

28 Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 4/29-30.

ğunu bununla Allah'a sadece yalan söylediklerini belirtmektedir.²⁹ Kur'ân Yolu Tefsirinde ise bu âyetle, Allah'ın peygamberine bazı bireysel ve grupsal kimliklerin tarihsel karakter analizini yaptığına dikkat çekilmektedir. Kur'ân Yolu Tefsirine göre, olup biten her şey Allah'ın koyduğu kanunlara bağlıdır. Müşrikler bu kanunların dışına çıkıp fasit ve batıl inanç ve eylemlerine kılıf bularak sanki tüm yapıp ettiklerinin Allah irade ettiği için gerçekleştiklerini, bundan ötürü herhangi bir sorumluluk taşımadıklarını söyleyerek asıl amaçlarından sapmaktadırlar. Oysaki bu yöntemle ilahi kanunları istismar etmeyi kendilerine bir gelenek hâline getiren müşriklerin su-i zanları yüzlerine çarpılmaktadır. Kendilerinden önce de kendileri gibi olan güruhların benzer akıl yürütme yöntemleriyle İlahî irade ve kanunları yalanladıkları bundan ötürü de İlahî adaletten kaçamadıkları gibi kendilerinin de kaçamayacağı hatırlatılmaktadır. Kur'ân Yolu Tefsirine göre, Allah'ın evrene koyduğu kanunlar tüm varlıklar için geçerlidir. İnsanların doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmesi söz konusu kanunların bir gereği olarak akıl ve irade ile mümkündür. Tüm bu kanunları görmezden gelerek ve hatta inkâr ederek, üstüne bir de kötülük yapıp onu da İlahî iradeye dayandırarak kendini mazur göstermek İlahî gazabı gerektiren bir cürümdür. Müşriklerin ilimsiz ve mesnetsiz sahip oldukları zan tüm bu olup bitenlerin gerçek sebebidir.³⁰

Örnek 5: “Vaktiyle siz ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz; üstelik yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz. İşte Rabbiniz hakkında taşıdığınız bu zannınız sizi mahvetti, sonunda kaybedenlerden oldunuz.” (Fussilet 41/22-23) âyetinde kişinin kendi bedeni merkeze alınarak zan gerçekleşmiştir. Bu âyeti tefsir eden Taberî (ö. 923), insanların günahlarını gizliden işlediklerini, insanlardan sakladıklarını belirtir. Günahlar insanlardan gizli yapılmıca da herhangi bir endişe duymadıklarını ifade eder. Bu konuda Allah'ın günahları görebileceği hesaba katılmadığı için ahiret hayatına yönelik bir endişe de taşınmıyordu. Abdullah ibn Mes'ud, âyetin nüzul sebebi olarak şunları aktarmaktadır:

“Kabe’de iki Kureyşli bir de Sakif kabilesinden bir adam veya Sakif kabilesinden iki kişi Kureyşten bir adam bir araya geldiler. Bunlardan biri: “Şimdi Allah bizim konuştuğlarımızı işliyor mu? Ne dersiniz.” diye sordu. Diğeri: “Açık konuşursak işitir. Gizli konuşursak işitmez.” dedi. Bir diğeri de şöyle dedi: “Açık konuştuğumuzda işitiyorsa gizli konuştuğumuzda da işitir.” Bunun üzerine âyet nazil olur.”³¹

Bundan hareketle Taberî, âyet nazil olmadan önce insanlar, işledikleri günahlarının Allah tarafından bilinebileceği zannetmiyor, aksine Allah'ın bunları bilmediklerini zannettiklerini belirtmektedir. Taberî'ye göre, bu zan o insanları yanıltan, onları zarar edenlerden kılan ve helak olmaya götüren bir zandır. Taberî, Hasan-ı Basrî (ö. 728)'nin bu âyetleri okurken şunları dile getirdiğini ifade eder:

İnsanların amelleri, Rableri hakkındaki zanlarına göredir. Mümin, Allah hakkında iyi zanda bulunur ve bu itibarla iyi ameller işler. Kâfirler ve münafıklar ise Allah hakkında kötü zanda bulunurlar ve kötü ameller işlerler.³²

Kur'ân Yolu Tefsiri'ne göre Katâde (735)'nin, biri insanları helak eden diğeri ise onları kurtaran iki zandan söz ettiğini ifade eder. Kurtarıcı zanna, öteki dünyada adalet terazisine tabi tutulup (el-Hakka 69/20) Rablerine kavuşmayı ümit edenleri (el-Bakara 2/46) örnek verirken, su-i zanna konu edindiğimiz birçok âyeti de (el-Fussilet 41/23; el-Enam 6/116) helak

29 Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, 4/389-391.

30 Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, II/483-484.

31 Buhari, “Kur'an”, 41, 2; Tirmizî, “Kuran”, 41, 1.

32 Taberî, *Taberî Tefsiri*, 7/255-256.

eden zanna örnek göstermektedir.³³ Hz. Peygamber Kudsi hadiste Allah'ın "Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim. O beni andığında ben onunla beraber olurum. O beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O beni bir topluluğun içinde anarsa ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir toplulukta anarım. O bana bir karış yaklaşacak olursa ben ona bir arşın yaklaşırım. Ö bana bir arşın yaklaşacak olursa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Eğer o bana yürüyerek gelecek olursa ben ona koşarak giderim."³⁴ Buyurduğunu bildirmiştir. Yani Cenab-ı Hakk'ın, kullarının ona karşı olan zannı neyse onu esas alarak muamele ettiğinin bir göstergesidir. Kim neyi zannederse onu bulur. Hayır zanneden hayrı bulur, bir başka şeyi zanneden ise zannettiğiyle kalır. Vehbe Zuhayli, âyeti tefsir ederken gizli günah işleyenlerin Allah'ın onlardan haberdar olmayacağını zannetmelerinin yanlış bir zan olduğunu ifade eder. Çünkü insanların zannı böyle olunca bu durum günahları işleme hususunda onları cesaretlendirdiğini ve bu günahlarında da serilik kazandığına dikkat çekmektedir. Bunun da sınamanın doğası gereği helak olmanın ve ebedî bir azaba müstahak olmanın bir karşılığı olduğunu ifade eder. Zuhayli'ye göre, aslında onları huzur ve mutluluğa götürecek olan şey, su-i zanla huzursuzluğa ve mutsuzluğa götürmüş ve sonuç itibarıyla sınamayı kaybeden bir pozisyona düşürmüştür.³⁵

Kur'ân Yolu Tefsiri'ne göre, bu âyetin mânâsını destekleyen başka âyetler de mevcuttur.³⁶ Örneğin, Nur ve Yasin surelerinde eğer insanlar dünyada günah işlerse ahirette onların organları aleyhte şahitlik edeceği buyrulmuştur (el-Nûr 24/24; Yâsîn 36/65). Ferrâ ve Süddî, âyette geçen "derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesi"ni cinsel günahlarla ilişkilendirmişlerdir. Onlara göre, insanın bedeni, cinsel anlamda işleyeceği günahlarına şahitlik edecektir.³⁷ Kur'ân Yolu Tefsiri'nde, insan bedeninin insanların günahlarına şahitlik etmesi demek aynı zamanda adalet terazinin adil olduğuna ve kimseye haksızlık edilemeyeceğine bir işaret olduğu vurgulanmıştır.³⁸

Örnek 6: "İçlerinde birtakım ümmiler vardır ki, kitabı bilmezler; bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar." (el-Bakara 2/78) âyetinde geçen *ümmilerden* bir güruhun Kur'ân Yolu Tefsiri'ne göre Yahudiler olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca âyette, bazı Yahudilerin kutsal kitap ve dinleri hakkında cehalet içinde olduklarına, onun hakkında kayda değer bir bilgiye sahip olmadıklarına işaret edilmiştir. Ayrıca onların bu konuda bildikleri tek şeyin zan ve kuruntudan ibaret olduğu da belirtilmiştir.³⁹ Vehbe Zuhayli'ye göre âyetteki *ümmiler* kadar benzer nitelikte olan *avamlar* da vardır. Bu iki grubun ortak paydası taklit edilmiş bir bilgi dağarcığı ne naklî ne de aklî bir hüccete dayandırılmayan birtakım zanlar ve kabullerdir. Aslında onların peygambere karşı çıkıp peygamberliğini inkâr etmeleri de cehalet üzerine kurgulanmış zanlarından. Bu konuda sonları ile ilgili gerçekten bir bilgiye sahip değillerdir.⁴⁰ Zuhayli, itikadî meselelerde taklitçilik kabul edilemeyeceği için taklide dayanan bir inancın da önemsiz olduğunu âyet göstermektedir. Zuhayli bunu, âyetin "Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar" buyruğuna dayandırmaktadır. Zuhayli'ye göre bu buyruğun mânâsı, yalancılık ve ona dayandırılan sözlerdir. Çünkü söz konusu yalancıların okuduğu ve bilgi sahibi olduklarının hakikat ve doğrulukla bir ilişkisi yoktur. Onların bu konularda tek doğrusu taklit ettikleri hahamlarının doğrusudur.⁴¹

33 Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 4/604-605.

34 Buhhari, "Tevhid", 15; Müslim, "Tevbe", 1.

35 Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, 12/480-483.

36 Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 4/604-605.

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân* XXIV, 106; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, 4/585.

38 Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 4/604-605.

39 Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 1/147.

40 Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, 1/172-173.

41 Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, 1/176-177.

Örnek 7: “Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hâli verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, ‘bu işten bize ne?’ diyorlardı. De ki: İşin tamamı Allah’a aittir. Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik, diyorlar. De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi.” (Âl-i İmran 3/154) âyetini Elmalılı Hamdi Yazır tefsir ederken şu şekilde yorumlamıştır:

Rivâyet ediliyor ki, müşrikler olayın cereyanından sonra Uhud’dan açılırken, *yine geleceğiz* diye tehdit savurarak açılmışlardı. Müslümanlar da duruma bakarak emin olamıyorlardı. Düşmanın sahte bir dönüşle, aldatarak tekrar hücum etmesinden veya giderken Medine’ye bir baskın yapmasından çok fazla endişe ediyorlardı. Ve hatta düşman dönüp şiddetle bir hücum daha yapacak olursa bütün bütün yok olmak tehlikesinin bile baş göstereceğinden korkanlar bulunuyordu. Bunun için kalkanlarının altında çarpışmaya hazır bir halde duruyorlardı. İşte bu korku ve keder içinde buldukları bir sırada idi ki, Allah bir emniyet verdi. Uyuklamaya başladılar. Böyle bir emniyet duygusu Bedir’de de vâki olmuştur.” “O zaman sizi, Allah’dan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu.” (el-Enfal 8/11) “ki bunlar, Allah’tan gelen feyz ve ilhamlar ve ilâhî sükûnet cümlesindedir. Bu uyku, normal bir uyku olmayıp, fevkalade ilâhî bir yardım olmuş ve Müslümanlar bundan çeşitli şekillerde istifade etmişler. Sözünden anlaşılıyor ki, orada bütün müminlere inen bu uyku, hepsini birden bastırmamıştır.

Diğer bir topluluk da nefislerinin derdine düşmüş, kendilerinden başka bir şey düşünmüyor. Dine, Peygamber’e önem vermiyor, nefislerine ait istekleriyle uğraşan münafıklar idi. Muhammed aleyhisselamın peygamberliği hakkında şüphe üzerinde bulunuyorlar ve harbe ganimet hevesiyle veya ihtilal fikriyle gelmişlerdi. Çokları daha başlangıçta Abdullah b. Übey ile beraber savuşup gitmiş, bir kısmı da kaçamamış kalmıştır. Olay bu duruma dönüşünce, başlangıçta gönüllerinde intikam almış gibi bir sevinç hissettiler; sonra da her iki taraf için şüpheli mevkiye bulduklarından dolayı, korkuları şiddetlendikçe şiddetlendi. Gözlerine uyku girmedi. Cahiliye kafasıyla Allah’a sû-i zanda bulunuyorlar, Artık Peygamber’in işi bitti, yok oldu gibi batıl bir zanda bulunuyorlardı.” “Muhammed hak peygamber olsaydı, Allah ona böyle kâfirleri musallat etmezdi.” diyorlardı. “Bizim fikir ve tedbirden hissemiz olsaydı, fikrimizle hareket edilseydi, burada böyle öldürülmeye maruz olmaz, içimizden bu kadar ölü vermezdik, diyorlardı. Ecelin iki olduğunu söylüyor, normal sebeplerin, ilâhî iradenin tersine etki edebileceğini sanıyorlardı. Bir yandan Hz. Peygamber’in belli şartlarla Allah tarafından vaad etmiş olduğu zafer işini yalanlamak maksadıyla peygamberliğe bir itiraz; diğer yandan yukarıda açıklandığı üzere Abdullah b. Übey’in Medine’den çıkılmaması hakkındaki reyî kabul edilmemiş olduğundan dolayı, Peygamber’in emir ve isteğini hatalı bulma ve bunun altında istişareten daha kuvvetli bir şekilde hükümet işine iştirak etmek ve işe karışmak, bu niyetle Peygamber’in idare şeklini istibdatkâr görmek isteyen bir ihtilal fikri çıkarıyorlardı. Halbuki önce Hz. Peygamber, münafıkların başı olan Abdullah b. Übey’i istişareye davet etmişti. Fakat şûrânın çoğunluğu, çıkmak görüşünde ısrar ettiklerinden dolayı, o görüş hâkim olmuştu. Şimdi böyle ölü vermezdik iddialarına da eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar, yine öldürülüp yatacakları yere çıkıp gideceklerdi, diye emir buyurulmuştur. Yani, ey Muhammed de ki, Uhud’a çıkmayıp da evlerinizde (yani Medine’de) bulunsaydınız, öldürülmeleri yazılmış olanlar, herhalde, devrildikleri yerlere çıkacaklar, yine öldürüleceklerdi. Zira Allah’ın takdirini geri çevirmek ve değiştirmek mümkün değildir. Ve bundan dolayı Allah’a su-i zanda bulunmamalıdır. Allah bunları inanlanlara yardımcı olmadığından değil, nice nice hikmet ve iyi şeyler için ve özellikle içinizdeki ihlas (samimiyet) ve nifak (bozgunculuk)’ı tecrübe âleminde imtihana çekmek ve kalplerinizdeki gizli şeyleri, vesveseleri, şüpheleri günahları tasfiye ve temizlemek için böyle yapmıştır. Şu hâlde öyle imtihanlara çekmesi de bilmediğinden değildir. Bunda, Rab olmanın gerektirdiği bir seçme sırrı vardır ki, bununla ki mümin kim münafık ortaya çıkar.⁴²

42 Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 4/232-434.

Taberî ve Kurtubî'ye göre, âyette “bu işten bize ne?” diyen münafıkların kendilerinin ve Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu Uhud Savaşı hakkında yapılan istişare kararlarını sorgulayıp hatalı bulduklarından söz edilmektedir.⁴³ Kur'ân Yolu Tefsiri'ne göre münafıklar, istişare kararında hiçbir sorumluluklarının olmadığını ve savaş taktiklerinde kendilerinin saf dışı edildiklerini bunlardan kaynaklı olarak olası sonuçlardan da sorumlu tutulamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bütün sorumluluğun meydan savaşı isteyen genç Müslümanlara ve onların görüşlerini kabul eden Hz. Peygamber'e yüklemişlerdir. Bunun delillerinden biri olarak münafıkların kendi aralarında “bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik” gibi yaygara koparmalarıdır.⁴⁴

3. Hüsn-ü Zan

Kur'ân ve hadislerde önemle üzerinde durulan zanlardan biri de hüsn-ü zandır. Hüsn-ü zan su-i zannın karşıt anlamı olarak anlam kazandığı belirtilmektedir. Ayrıca hüsn-ü zan pozitif bir beklentiye de içerdiği naslardan anlaşılmaktadır. **Örnek 1:** “Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsn-ü zan beslemeleri ve bu apaçık bir iftiradır” demeleri gerekmez miydi?” (el-Nur 24/12) âyetinde geçen durum ilgili müminlerden pozitif bir tepki vermeleri istenmiştir. Bu âyetin yorumunu müfessirlerden aktarmadan önce nüzul sebebinin aktarmak açıklayıcı olacaktır.

Hicri beşinci yılda Allah'ın elçisi sefere çıkarken (Müreyssî' seferi) Aişe annemizi yanında götürür. Seferin dönüş yolunda Medine yakınlarında mola verilmiş ve tekrar Medine'ye doğru yola çıkılmıştır. Yola çıkıldığında Aişe annemizin mahfesinde olduğu sanılarak mahfese deveye yüklenmiştir. Bu arada Aişe annemiz ise ihtiyacını gidermek için mola yerinden ayrılmıştır. Geri döndüğünde ise yola çıkıldığını fark eder. Aişe annemiz; mahfeste olmadığını fark edilirse ya da kafilenin geride bıraktığı bir şey olmuş mu diye ekip geri gelirse beni buradan alırlar diye düşünür. Bu sıra beklerken uykuya dalar. Geride bir şeyler kaldı mı diye görevlendirilip gönderilen Safvân adlı sahâbî Aişe annemizin geride kaldığını fark etmiş ve onu alıp götürmüş ve kafileye yetiştirmiştir. Münafıklar bu hadiseyi su-i zanla yorumlamış ve Safvân ile Aişe annemiz arasında iffet dışı bir şeylerin vuku bulduğunu söyleyerek iftira atmış ve bu iftirayı halk arasında yaymışlardır. Bu iftiraya dayanamayan Aişe annemiz üzüntüsünden hastalanmıştır. Hz. Peygamber, Aişe annemizle görüşür ve onun hakkındaki söylentileri ona hatırlatarak şunları söyler: Eğer masum isen, Allah zaten masumiyetini ortaya çıkaracaktır yok eğer atılan iftiranın bir gerçekliği varsa Allah'a tövbe edip af dilemesini söylemiştir. Bunun üzerine Aişe annemiz çok daha fazla kedere boğulur ve peygambere hitaben şöyle der: Görünen o ki siz duyduklarınıza inanmışsınız. Aksine de inanacak gibi görünmüyorsunuz. Kendi durumu Yakup peygamberin Yusuf'la olan imtihanına benzeterek (el-Yûsuf 12/18) kendisine düşen ancak sabretmesi ve onu bu girdaptan çıkaracak olanın ancak Allah olduğunu söylemiştir. Çok kısa bir süre içinde bu durumu açıklığa kavuşturacak âyetler nazil olmuştur.⁴⁵

Âyetin nüzul sebebi de dikkate alındığında âyetin mânâsı zan konusunda dikkatli olunması gerektiğidir. Âyete göre özellikle de söz konusu bir peygamber ve ailesi ile ilgili ise ve iffetsizlik gibi bir durum söz konusu ise ilk yapılması gereken şey hüsn-ü zan etmek olmalıdır. Kaldı ki iffet ile ilgili bir iftira söz konusu ise sadece peygamber ve ailesi için değil diğer tüm müminler için hüsn-ü zannın esas alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

43 Taberî, *Taberî Tefsiri*, IV, 142-143; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/242.

44 Karaman, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 1/693-696.

45 Müslim, “Tevbe”, 56.

Kur'an Yolu Tefsiri'ne göre, âyetin geçtiği surenin 19.âyetinde de bu konu ele alınmıştır. 19.âyette “Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere” diye bir cümle kullanılmış, bununla yine mesajlar verilmiştir. Âyet, ahlâki çöküşe götüren teorik ve eylemsel tüm tutum ve davranışları kuşatmaktadır. İster bizzat ahlâk dışı bir eylem veya onun dedikodusu olsun ister üzerinde sohbet etmek ya da doğal seyrinde gelişen normal bir durummuş gibi kınamadan hakkında konuşmak olsun tüm bunlar aslında ahlâk dışılığın yayılmasını sağlayan unsurlardır. Sosyal ve toplumsal düzeydeki kötülüklerin çoğu, yerli yerinde ve ölçüsünde olmak kaydıyla zamanında karşı çıkılmaması ve ihtiyaç kadar tepkilerin verilmemesinden dolayı yerleşik bir hal alır ve yaygınlaşır. Oysaki erdemi ve takvayı esas alan bir toplum hayır olanı konuşur, şer olanı ise bireyin ve toplumun yapısı zedelenmeden gerektiği kadar, ahlâki ölçülerde ve ıslah etmek niyeti ile yaklaşılır ve gündeme taşınır. Dikkatlerden kaçmaması gereken şey, ıslah ederken yasak ve cezalar öncelikli değil, onurlu, erdemli ve vicdanlı yöntemlerle karşı tavır takınmak ve sorunu çözmek öncellenmelidir.⁴⁶

Vehbe Zuhayli'ye göre, Allah hüsn-ü zan edemeyen Müslümanları ihtar etmiş ve onlara adap öğretmiştir. Zuhayli, müminlere yapılan ihtarını şöyle yorumlamıştır:

“İftiracıların Hz. Aişe hakkındaki sözlerini işittiğiniz zaman insanı hüsnü zanna sevk eden iman gereğiyle amel ederek Hz. Aişe hakkında hüsnü zanda bulunsaydınız ya! Onun suçsuzluğunu ilân ederek açıktan: Bu apaçık bir iftiradır, yani müminlerin annesine yapılan gâyet açık bir bühtan, uydurma, yalan bir haberdir, deseydiniz ya! Çünkü meydana gelen olay Hz. Aişe'nin öğle vaktinde bütün ordunun gözleri önünde Safvan b. Muattal'ın bineği üzerinde gelmesi sebebiyle şüpheli bir olay değildi. Rasulullah (s.a.v) onlarla beraber her kötülüğü keşfeder, her şüpheyi reddederdi. Eğer bu olayda bir şüphe olsaydı bu olay bu kadar açık olmazdı. Bilakis -olması takdir edilseydi- gizli ve kapalı olurdu. Bu muazzam bir edeptir. İman lafzıyla tasrih edilmesi müminin müminlere sadece hüsnü zan etmesi gerektiğine delâlet etmektedir.”⁴⁷

Örnek 2: “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.” (Hucurat 49/12) âyeti de hüsn-ü zanni esas almıştır. Kur'an Yolu Tefsiri âyette, kesinliği olmayan ve zanna isnad edilen bilgi, böylesi bir zannı destekleyen ve ona zemin hazırlayan insanların özeline peşine düşmek, bireysel ve toplumsal saygıyı ve güveni sarsan gıybet gibi riskli alanların ele alındığını belirtmektedir.⁴⁸ Âyette, Müslümanların surenin genel teması olan Allah ve peygamberine bağlılığı ifade eden edep, mümin olan ve olmayanlarla ilişki kurulurken gösterilmesi gereken ahlâkî tavır ve tutumun ilke ve tavsiyeleri sıralanmıştır. Muhtemel ayrışmaların çözümleri izah edilmiş, eşitlik ve aynı kökten gelme açısından insan olmanın gereği dikkat çekici bir üslupta zikredilmiştir. Aslında belki de âyetteki tüm anlamları özetleyen şey müminlerin güzel ahlâka ve yasalarına teşvik edilmiş olmasıdır. Ahlâki yasalar ya Allah ve peygamberin hoşuna gidecek olan hüsn-ü ahlâk, ibadet ve iman yolunda gidenlerle ya da bu yolun dışında kalıp dalalet yolunu tutan sapkınlarla ilgilidir. İstikamet yolunda gidenler de birlikte olanlar ile ayrışanlar olmak üzere iki gruptur. Böylelikle Müslümanın etik ve pratikleri açısından muhatap olduğu beş farklı grup vardır. Surede geçen birçok âyette (Hucurat 49/1, 2, 6, 11, 12) iman edenlere seslenerek başlanmış ve hepsinde de söz konusu muhatap gruplardan biriye ilintili davranış, edep ve ahlâk yasaları işlenmiştir.⁴⁹

46 Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/58-61.

47 VZuhayli, et-Tefsirü'l-Münir, 9/420-427.

48 Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 5/96.

49 er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, (Ankara: Akçağ Yayınları), 1990, 20/228-229.

Kur'an Yolu Tefsiri'ne göre, bir şey hakkında verilen kararın zan olarak nitelenebilmesi için vuku bulma ihtimalinin yüzdeler olarak yarısının üstünde olması ve kesin bilgi içermemesi gerekir. Bu ihtimaller arasında bulunmayan, özellikle de birilerine zarar vermek ya da onları suçlamak gibi bir konuda zan ile amel edilemez. Söz konusu âyette insanların çoğunun sahip olduğu tahmin ve zan gerçeğe isabet etmemekte, gerçek bu zanların aksi yönde bir sonucu ve hakikati içermektedir. Bu yasağın kapsamına girmeyen zanlar hüsn-ü zanlardır. Bunlar da insanların lehinde olan, onların haklarının korunduğu durumlarda geçerlidir. Çünkü özellikle sosyal ve toplumsal konularda zannın kesinliğe dayanması zor olduğu için zannın güçlü zanna ya da ihtimalli zanna dayanması dikkate alınmış ve önemsenmiştir. Suçluluk durumunun kesin bilinmediği ya da kötü niyetle zarar vermek potansiyeli açısından gerçek bir şüpheye götüren nedenler olmadığı sürece insanların gizliliklerini araştırıp onları gün yüzüne çıkarmak âyetin yasağı kapsamına girmektedir. Buna rağmen yasağı delmek günahtır ve ahlâk dışıdır.⁵⁰ Bu konuda âyeti hem tefsir etme hem de daha da açıklama sadedinde hadiste şöyle buyurulmuştur: "Zanna kapılmaktan sakınınız, zan en fazla asılsız olabilen haber ve bilgi türüdür. Kulak kabartmayınız, gizlilikleri araştırmayınız, başkalarını kıskanmayınız, öfkenize kapılmayınız, birbirinize sırtınızı dönmeyiniz."⁵¹

Hucurat suresi 12.âyeti ile ilgili Ebu'l A'la Mevdudi (ö. 1979) Tefhim'ul Kur'ân adlı tefsirinde şu yorumları yapmaktadır:

Burada kişi mutlak zannetmekten değil, fazlaca zannetmekten ve her zannettiğine tabi olmaktan menedilmiştir. Bunun sebebi olarak da zannın bir kısmının günah olması gösterilmiştir. Bu emri iyice kavrayabilmek için zannın kısımlarını ve zannın ahlâki önemini ne olduğunu incelemek gerekir. Zannın bir kısmı ahlâken beğenilmiş ve dinen makbul görülerek övülmüştür. Söz gelimi Allah, Peygamber ve mü'minler hakkında hüsn-ü zanda bulunmak, su-i zan duymaya bir neden olmadıkça insanlar hakkında güzel zanlar beslemek bu kategoriye girer. Zannın ikinci kısmı, fiilen başka çare kalmaması durumundaki zandır. Örneğin mahkemelerde şahitler hakkında gerekli inceleme yapıldıktan sonra, galip zanna göre hüküm verilir. Çünkü mutlak gerçeği bilmek mümkün olmadığından şahitlerin ifadesine dayanarak bir karar verme zorunluluğu vardır ve galip zanna göre karar verilir. Bu bakımdan insanlar arasında karar verme zorunluluğu olan birçok muamelatta, mutlak gerçeği bilmek mümkün olmadığından galip zanna dayanılarak hüküm verilir. Zannın üçüncü çeşidi de her ne kadar su-i zan ise de günah sayılmayan, caiz olmak özelliği taşıyandır. Mesela: Bir kimse veya zümrinin yaşayış ve hareketlerinde yahut davranışlarında ve başkaları ile olan muamelelerinde hüsn-ü zanna layık olmayan görüntüler varsa ve buna su-i zan duymak için makul sebepler mevcut ise, işte o zaman bu zan günah değildir. Böyle bir durumda şeriat asla kişinin ahmaklık sergileyerek mutlaka o hareketlere hüsn-ü zan göstermesini emretmiyor. Fakat bu caiz görülen su-i zannın son sınırı, onun mümkün olan kötülüklerinden kurtulmak için ihtiyatla hareket etmekle yetinilmesidir. Daha ileri giderek, sırf zan üzerinde durarak o kişiye karşı herhangi bir muamelede bulunmak doğru değildir. Dördüncü çeşit zan gerçekte günah olan zandır. Kişinin başka birine sebepsiz yere su-i zan beslemesi veya başkaları ile ilgili kanaat ve görüşlerinde daima su-i zannı ön plana alması yahut dış görünüşleri ve hareketleri temiz iyi bir insan olduğunu gösteren kişilere su-i zan beslemesidir. Bunun gibi, birinin herhangi bir sözü ve hareketinde iyilik ve kötülük ihtimali eşit olup bizim de sırf su-i zandan hareket ederek onu kötülüğe yorumlamamız da günahtır. Mesela, iyi bir insan bir topluluktan kalkıp giderken kendi ayakkabısı yerine başka birinin ayakkabısını giyse, bizim de onun mutlaka çalmak niyeti ile yaptığına karar vermemiz gibi. Halbuki bu hareket dalgınlıktan da olabilir. İyi ihtimali bırakıp da kötü ihtimali tercih etmek su-i zandan başka bir şey olamaz. Bu incelemelerden sonra zannın bizatihi bir davranış olarak yasak olmadığı meydana çıkmaktadır. Aksine, bazı durumlarda iyidir de bazı durumlarda kaçınılmaz, bazı durumlarda bir dereceye kadar caiz olup daha fazlası caiz olmayandır.

50 Karaman, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 5/96.

51 Müslim, "Birr", 28.

Bazı durumlarda da tamamen caiz değil ve yasaktır. Bu bakımdan zandan veya su-i zandan mutlaka sakınınız buyurulmamış, ama çok fazla zan beslemekten sakının buyurulmuştur. Bu buyruğun arkasından, emrin sebebini açıklamak için de bazı zanların günah olduğu buyruğu yukarıdaki buyruğa eklenmiştir. Bu ilahi uyarıdan, kişinin zanna dayanan bir kanaat elde etmeye çalışırken veya bir kimse hakkında karar vermek için harekete geçerken bunları düşünüp taşınıp ölçmesi ve bu zan ve tahminin günah olup olmayacağını göz önüne alması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Hakikaten bu zan gerekli midir, böyle bir zan için makul sebeplerim var mıdır, kendisine dayanarak davranış gösterdiğim bu zan caiz midir gibi tedbirleri, Allah'tan korkan herkes elbette almalıdır. Zan ve tahminlerini alabildiğine başıboş bırakmak ve rasgele, sebepsiz olarak zanlara dayanmak Allah'tan korkmayan ve ahirette hesaba çekileceğini düşünmeyen kişilerin işidir.⁵²

Mevdudî'nin yaptığı yorumlardan da anlaşıldığı gibi, zannın koşullara bağlı olarak mahiyetinin değiştiği görülmektedir. Bazen hüsn-ü zan bazen de su-i zan beslemenin koşullar bağlamında kaçınılmaz olduğuna da vurgu yapılmıştır. Mevdudî, tüm bunlara zannın ahlâki önemi olarak nitelemiştir.

Seyyid Kutup (ö. 1966) Fî Zılâl'il Kur'ân adlı tefsirinde söz konusu âyeti tefsir ederken birtakım bireysel toplumsal ilkeler çerçevesinde şöyle yorumlamıştır:

Bu âyet, şerefli ve üstün olan toplumda kişilerin haysiyeti, özgürlükleri ve kişilikleri etrafında bir başka dokunulmazlık duvarı daha örmektedir. Bu duvarı âyet, onlara duygularını ve vicdanlarını nasıl temizleyeceklerini etkileyici ve akıllara hayret verecek bir üslup içinde öğretirken örmektedir. Bu âyet surenin genel örgüsüne uygun olarak, şu sevimli sesleniş ile başlamaktadır. Ey inananlar Sonra âyet, bu üstün toplumun fertlerine birçok zandan kaçınmalarını emretmekte ve başkaları için içlerinde doğan zan, şüphe ve kuşkuyla kendilerini kaptırmamalarını istemektedir. Kutsal âyet bu emrin sebebini *zira zanların bir kısmı günahtır*, şeklinde açıklamaktadır. Buradaki yasak zannın çoğuna yönelik olup kural olarak bazı zanlar günah olduğuna göre, bu ifadenin insanın ruhuna bıraktığı ilham kötü zandan tamamen kaçınılmasıdır. Çünkü insan hangi zannın günah olacağını bilemez. Kur'an-ı Kerim vicdanlara kötü zanla kirlenip de günaha girmemesi için böylece temizler. Ve vicdanı her türlü düşünce ve kuşkudan temiz kılıp uzak tutarak yaratıldığı gibi bembeyaz lekesiz bırakır. Böylece o vicdanın sahibi din kardeşlerine kötü zannın yıpratamayacağı bir sevgi besler, şek ve şüphelerin kirlitemeyeceği bir duruluk kazanır, endişe ve beklentilerin bulandıramayacağı bir iç huzuru kazanır. Kötü zarlardan arınmış bir toplumda yaşamak ne kadar huzurludur! Ancak ne varki, bu durum İslâm'da, bu parlak ve şerefli noktada, yani vicdanların ve kalplerin eğitimi noktasında kalmaz. Aksine bu âyet, insanların birbirleri ile ilişkilerinde uyulması gereken bir prensip getirirken, İslâm'ın tertemiz toplumunda yaşayan insanların hakları çevresinde de bir koruma duvarı örür. Dolayısı ile bu toplum da kişiler bir töhmetten dolayı cezalandırılmazlar, bir şüpheden dolayı yargılanmazlar ve insanların yargılanmalarında zan asıl temel dayanak olamaz. Hatta, zan, insanlar hakkında ya da çevreleri üzerinde kovuşturma için bile gerekçe olamaz. Resulullah: Bir zanda bulunduğu zaman kovuşturmasını yapma, buyurur. Bunun anlamı, insanlar sorguya çekildikleri şeyi işledikleri açıktan açığa ortaya çıkan kadar suçsuz, hakları ve özgürlükleri dokunulmaz kabul edilir demektir. Yine, insanların çevrelerinde dönüp dolaşan zannı kovuşturmak gayesi ile takip edilebilmesi için zan yeterli gerekçe değildir. Nitekim İslâm toplumu gerçekten bu prensip üzerine kurulmuş ve bu toplum bu prensibi önce vicdanında gerçekleştirmiş sonra da hayata geçirmiştir.⁵³

Seyyid Kutup'un yorumları dikkatle incelendiğinde ona göre âyet, erdemli bir toplumun kendisini ve onu ayakta tutan bireyin özgürlüğünü ve onurunu korumak için onları adeta dokunulmaz kılmıştır. Bu dokunulmazlığı o birey ve topluma nasıl mümin olunur, nasıl vicdanlı

52 Ebu'l A'la Mevdudî, *Tefhim'ul Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosmanlı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1972), 5/450-457.

53 Seyyid Kutup, *Fizal'il Kur'ân*, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2016), 9/329-332.

olunur, duygular nasıl kontrol edilir, hata yapma duygusu belirlediğinde hatalardan nasıl kurtulabileceğini öğreterek, yol göstererek sağlamaktadır.

Taberî de âyeti tefsir ederken âyette, Allah'ın Müslümanlara su-i zanda bulunmamalarını, bir başka Müslümanın kusurlarını araştırmamalarını ve onların arkasında onları kötülemlerini emrettiğini ifade eder. Taberî'ye göre, âyette geçen zandan kaçınınız emri bütün zanları kuşatmamaktadır. Âyette kötü zan etmenin yasaklandığını, Müslümanlar hakkında hüsn-ü zan etmenin ise teşvik edildiğini ifade eder. Hüsn-ü zannın teşvik edildiği başka âyetleri de (el-Nur 24/12) buna delil olarak getirmiştir. Taberî, âyetin men ettiği kötü zannın müminlerin en yakınlarından (aile fertleri, akrabalar gibi) en uzağına kadar (tüm insanlar gibi) bir başkasını suçlamak olarak görmüştür.⁵⁴ Taberî'nin yorumunu destekleyen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Zandan kaçının, zira sözlerin en yalanı zandır. Tecessüsde bulunmayın. Konuşulanları dinleme merakına kapılmayın. Birbirinize buğzuetmeyin."⁵⁵ Burada hadis âyetin mânâsını hem teyit etmiş hem de izahatını detaylandırmıştır. Taberî, âyette geçen *tecessüs* kelimesinden maksadın bir başkasının hatalarını öğrenmeye çalışmak ve onun özel ve gizli sırlarının peşinde olmasıdır, der.⁵⁶ Bu konuyla ilgili bir hadiste, mümin kardeşinin hatalarını görmezden gelen takdir edilirken, hatta onun hatalarının Allah tarafından görmezden gelineceği söylenirken, onun gizli sırlarının peşinde koşturana ise yerilmiştir.⁵⁷

Said Nursi de zan kavramı hakkında görüşler ortaya koymuştur. Hucurat suresi 12.âyetini Said Nursi de tefsir etmiştir. Ancak Nursi, bir tefsirden beklenen sistematikte Kur'an'ı tefsir etmemiş, konu merkezli ve bağlamsal olarak âyet ve hadisleri tefsir etmiştir. Nursi, su-i zan ve hüsn-ü zan ile ilgili görüşlerini konu merkezli ve bağlamına göre âyet ve hadisleri merkeze alarak ortaya koymuştur. Nursi, bu konudaki yaklaşımlarını meşhur eseri olan Risale-i Nur'da izah etmiştir. Ancak Risale-i Nur'un yazılma metodolojisine göre bazı konular eserde dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Bu konulardan biri de Nursi'nin zanla ilgili görüşleridir ve bu görüşler şu şekilde ifade edilmiştir:

İnsan, herkesi kendisinden üstün bilmelidir. Kendisinde bulunan sû-i zan sâikasıyla başkalarına teşmil etmesin. Ve başkaların bazı harekâtını, hikmetini bilmediğinden takbih etmesin. Binaenaleyh, eslâf-ı izâmın hikmetini bilmediğimiz bazı hallerini beğenmemek sû-i zandır. Sû-i zan ise, maddî ve mânevî içtimâiyatı zedeler.⁵⁸ Hem Tahtiecilik fikri, sû-i zan ve tarafgirlik hissini membaidır. Bence, Tahtieci, hubb-u nefisten neş'et eden inhisar zihniyeti illetiyle malûldür. Ve Kur'an'ın câmiyyetinden ve umum tabakat-ı beşere şümül-ü hitabından gafletle mes'uldür.⁵⁹ Bu âhirde hissettim ki, ... tesanüdlerine zarar vermek için birbirinin hakkında sû-i zan verdiriyorlar, tâ birbirini ittiham etsin.⁶⁰ Su-i zan, kendisindeki su-i ahlâkı başkalarına teşmil eder.⁶¹ Su-i zan, maddî ve manevî içtimâiyatı zedeler.⁶² Kâfirden su-i zannın karşılığı, daimî bir azab-ı elimdir.⁶³ Birbirlerini ittiham etsinler, diye su-i zan verdirmek ... metodlarındandır.⁶⁴ Su-i zanla birisine dinsiz dediğiniz vakit, ihtimal ki tereddüde düşüp, mesleği İslâmiyetten hariçmiş gibi vesveselerle *herçi-bâd-âbâd* diyerek, meyûsâne, belki mu-

54 Taberî, *Taberî Tefsiri*, 7/507-509.

55 Buhari, "Nikah", 45; Müslim, "Bir", 28.

56 Taberî, *Taberî Tefsiri*, 7/510-511.

57 Buhari, "Mezalim", 3; Müslim, "Bir", 58.

58 Said Nursi, *Mesnev-i Nuriye*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 2007, 58.

59 Nursi, *Sünûhat*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 2009, 113.

60 Nursi, *Emirdağ Lahikası*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 95.

61 Nursi, *Mesnev-i Nuriye*, 58.

62 Nursi, *Mesnev-i Nuriye*, 74.

63 Nursi, *Mesnev-i Nuriye*, 177.

64 Nursi, *Emirdağ Lahikası*, 95.

annidâne İslâmiyete münâfi harekâta başlar.⁶⁵ Su-i zan, saadet muharribidir, hayatın katilidir.⁶⁶ İnsana bütün sermayesini zayi ettirir.⁶⁷ Evet insan hüsn-ü zanna memurdur.⁶⁸

Said Nursi'nin, zanla ilgili görüşlerinin dikkate değer olduğunu yukarıda alımtıdan anlaşıl-maktadır. Nursi, zan eden kişinin aslında ettiği su-i zan kendi içinde olan bir zandır. Su-i zan eden kişi içindeki bu zannın gözüyle başkalarına bakarak onlar hakkında kötü düşünmekte, onların bazı tavır ve tutumlarının hikmetini bilmeden onları kınamaktadır. Bu usulden hareket eden Nursi, Müslüman ilim geleneğinin büyük saydığı bazı alim ve zatların içtihatlarını ve İslâm'ı anlamaya yönelik yorumlarını eleştirip beğenmemeyi de su-i zan olarak görmüştür. Said Nursi, su-i zannın bireysel ve toplumsal kimliklerin dünya ve ahiretlerini zedelediğini ifade eder. Su-i zannın ana kaynağının da *tahtiecilik*⁶⁹ fikri olduğunu söylemektedir. İslâm'ın birey ve toplumun huzuru ve mutluluğu için merkeze aldığı ruh dayanışması, kalp birliği, birbiri-ni sevmek ve yardımlaşma hasletlerine büyük darbeler vurup onlarda yaralar açtığına dikkat çekmektedir. Nursi'ye göre, tahtiecilik'in ana kaynağı ise sadece kendi nefsinin seven, kendine tapan hastalıklı bir ruh ve zihin hâli olan bir çeşit tekelciliktir. Bundan dolayı, Kur'ân'ın kapsa-yıcı mesajından ve bütün insanlığa hitap ettiğini bilmekten gafildir.⁷⁰

4. Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Temalarının Analizi

Kur'ân'da iyi ve kötü bir kanaat, hadislerde ise *hüsn-i zan ve sû-i zan* olarak zikredilen zan asliyeti itibariyle bir tercihten ibarettir. Bu tercihin mahiyetini ise doğurduğu sonuçlar delil olarak gösterilebilir. Zan, şâyet herhangi akli ya da nakli ölçüye dayandırılıyorsa o zanda bir hakikat gerçeği var demektir. Dayandırılmıyorsa hakikatle ve gerçeklikle bir ilişkisi yok demektir. Kur'ân'da müşriklerin zanları irdelendiğinde zanlarının arka planında kendi atalarından duyma iddialar yer almaktadır. Söz konusu atalara dayandırılan zanda Allah ile tapılan putlar kıyas edilmiştir. Bu kıyasta hakkın yerine batıl ve iyiliğin yerine ise kötülük yerleştirilmiştir. Hem din hem de dünya ile ilgili meselelerde sayı çokluğu haklı olmaya bir gerekçe olarak gösterilmiştir. Hakikat anlayışı çokluğa göre oluşturulmuş ve çok olanların tercihleri doğru olduğu zannedilmiştir. Bu anlayış süreç içerisinde vazgeçilmez bir inanca dönüşmüştür. Bu anlayışı Allah, yalan, kuruntu, tahmin, heva, heves ve nefsi arzular olarak nitelemiş ve müminleri bu anlayıştan sakınmaları için uyarmıştır. Vahiy metninin bu zannileri haber vermesi onların cehalet, gaflet ve su-i zan üzere olduklarının bir delilidir. Bu cehaletleriyle de şirk ve günaha girmişlerdir. Allah'ın tüm bu yapıp ettiklerinden, kalplerinden geçirdikleri su-i zanlarından haberdar olmayacağını varsaymışlardır. Bu zanları onları daha da cesaretlendirmiş ve cürümlerinde insan dışılığı sapmalarına bir mazeret oluşturmuştur.

Kur'ân ve hadislerde Müslümanlara hitaben zan konusunda birtakım ihtarlar yapılmıştır. Bu ihtarlardan biri Müslümanların Allah hakkındaki zanlarıdır. Allah'ın kulları hakkındaki zannı kulların Allah hakkındaki zanlarına bağlanmıştır. Kulun Allah hakkındaki zannı, gerek isim ve

65 Nursi, *Münazarat*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 82.

66 Nursi, *Sözler*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 2007, 652.

67 Nursi, *Sözler*, 193.

68 Nursi, *Şualar*, (İstanbul: Zehra Neşriyat), 437.

69 Tahtiecilik'in kökü tahtie'dir. Tahtie, bir şeyi hatalı sanıp o hatada ısrar etmektir. Tahtiecilik ise, kusur bulmaya çalışarak o kusuru karşıdakine yapıştırana kadar durmayan bir hastalıktır. Said Nursi tahtiecinin, kendi mezhebini hak ve hakikatın merkezine aldığını, muhatabının mezhebini de hata ve batılın merkezine aldığını belirtir. Bu yaklaşımın temel dinamiğinin ise felsefenin de ana temalarından biri olan şüphe olduğunu söylemektedir. Tahtiecinin kendisi fikir dünyasının merkezine şüphe etmeyi alınca diğer insanları da şüpheye düşürdüğü ifade eder ve hatalı bulur. (Nursi, *Sünûhat*, 483-484).

70 Nursi, *Sünûhat*, 113.

sıfatlarının gereğine, gerek bir sınama olarak bahsettiği emanetin hikmetine ne kadar yakınsa hakikate o kadar isabet etmiş olur ne kadar uzaksa o kadar hakikatten uzak olmuş olur. Çünkü kul Allah'a karşı zannında samimi bir inanca sahip olması gerekir. Samimi inanç ise, sadece beklentilerin, dualarının kabul edildiği durumlarda değil, aksi durumlarda bile sürdürülebilir olması gerekir. Müminlerin, sadece Allah'tan beklentileri karşılandığında ya da dinden anladığı şey doğrulandığında O'nun hükmüne boyun eğmeleri dini hikmete münafidir. Ya işleri yolunda gitmediği için sıkıntılar çektiğinde ya da dinden anladığı şey dinin özünü çeliştirdiğinde O'na teslim olmaktır. Özetle kulun Rabbi hakkındaki zannı ne kadar koşulsuz olursa, Rabbin de kula yönelmesi o nispette koşulsuz olur. Kur'ân ve hadislerde Müslümanların ihtar edildiği bir diğer zan ise kendi aralarındaki zanlarıdır. Özellikle Aişe annemizle ilgili Kur'ân'da zikredilen hadise Allah hüsn-ü zan edemeyen Müslümanları ihtar etmiş ve onlara adap öğretmiştir. Âyette, Müslümanların surenin genel teması olan Allah ve peygamberine bağlılığı ifade eden edep, mümin olan ve olmayanlarla ilişki kurulurken gösterilmesi gereken ahlâkî tavır ve tutumun ilke ve tavsiyeleri sıralanmıştır. Muhtemel ayrışmaların çözümleri izah edilmiş, eşitlik ve aynı kökten gelme açısından insan olmanın gereği dikkat çekici bir üslupta zikredilmiştir. Aslında belki de âyetteki tüm anlamları özetleyen şey müminlerin güzel ahlâka ve yasalarına teşvik edilmiş olmasıdır. Ayrıca başka âyet ve hadislerde, su-i zandan sakındırmak ve hüsn-ü zanna teşvik ederken insanlık onuru, haysiyeti ve özgürlüğü korunmak istenmiş ve insanların bu değerlerine saldırmayı engelleyen bir dokunulmazlık duvarı örülmek istenmiştir. Bu dokunulmazlık erdemli bir toplum oluşturmak için adeta şart koşulmuştur.

SONUÇ

Kur'ân ve hadislerde konu edinilen zan, bu makalede *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* kavramları etrafında şekillenmiştir. Herhangi bir olay ya da olgunun iyiye yorumlanmasına *hüsn-ü zan*, kötüye yorumlanmasına *su-i zan* adı verilmiştir. Zanla ilgili yorumlar her zaman bu kadar belirgin bir şekilde birbirinden tefrik edilmezler. Çünkü zan hem ilim ve yakınlık hem de vehim ve şüphe anlamlarını çağrıştırmaktadır. Zannın bir yüzü ilim ise diğer yüzü ise cehalettir. Cehalet yüzü Yahudi, Hristiyan, putperest, münafık, kâfir ve müşrik gibi temalarda yoğunlaşmaktadır. İlim yüzü ise Allah ile inanan kulları etrafında yoğunlaşmıştır. Makalede zannın dilbilimsel arka planına da değinilmiştir. *Su-i zan*, *hüsn-ü zan* ve bu iki zan temaları kısa bir analize tabi tutulmuştur. Doğaları gereği *su-i zan* ve *hüsn-ü zan* bir tercihin ürünüdürler. Bu tercihlerin iyi ya da kötü olarak yorumlanması aklı ya da naklî ölçekte kendini göstermektedir. *Su-i zan* zanda bulunmayı kendine inanç hâline getirenlerin ne aklı ne de naklî bir dayanaklarının olmadığı, tek dayanaklarının heva, heves ve nefsanî arzular olduğu ifade edilmiştir. *Hüsn-ü zanda* bulunmanın ise öncelikle Allah'a karşı daha sonra da müminlerin kendi arasında yapmaları gereken bir haslet olduğu belirtilmiştir. Bundan hareketle zannın bireysel ve toplumsal dinamiklere olumlu ve olumsuz nasıl etkiler bıraktığı tartışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bedreddin el-Aynî. *Umdetü'l-kâri*. Kahire, 1392/1972.
- Çağrı, Mustafa. "Zan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1994.
- Ebü 'Abdirrahmân Halil b. Ahmed, Kitâbü'l'Ayn, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1988.
- Ebu'l A'la Mevdudî. *Tefhîm'ul Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosmanlı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1972.
- Ebu'l-Huseyn b. Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mücmelü'l-lüğa*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, c. II, s. 599;
- el-Cevherî. *es-Sihâh fi'l-lüğa ve'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Hadârati'l-'Arabiyye, 1974.
- el-Ezherî. *Mu'cemu tehzîbi'l-lüğa*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, , ts.
- el-Feyyûmî. *el-Misbahu'l-Münir*. Beyrut: 1987.
- el-Kurtubî. *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dinî Kur'an Dili*. İstanbul: Yenda Yayınları, ts.
- En-Nisâbü'rî. *El Müstedrek Ale's Sahihayn*. Çev. M. Beşir Eryarsoy. Konya: Konevi Yayınları, 2003.
- er-Râzî, Fahrüddin. *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- eş-Şevkânî. *Fethu'l-Kadir*. Kahire, 1383/1963.
- et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- et-Taberî. *Taberî Tefsiri*. Çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Gazzâlî. *İhyâ-u Ulûm-id-Dîn*. Çev. Mehmet Yavuz Şeker. İzmir: Işık Yayınları, 2015.
- İbn Fâris. *Mücmelü'l-Lüğa*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, Beyrut: Dar Sâder, 2003.
- İbn Sîde. *el-Muhkem ve'l-muhitü'l a'zam*. Neşr. Mustafa Hicâzî-Abdülaziz Berhâm. Kahire, 1419/1998.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. *Kur'an Yolu Tefsiri*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Mükâtil b. Süleymân. *Kur'an Terimleri Sözlüğü (el-Eşhab ve'n fi'l-Qur'ani'l-Kerim)*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2004.
- Râğîb el-İsfehânî. *el-Müfredât fi'ğarîbi'l-Kur'an*. Mısır, ts.
- Said Nursî. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2009.
- Said Nursî. *Mesnev-i Nuriye*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2007.
- Said Nursî. *Münazarat*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2009.
- Said Nursî. *Sözler*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2007.
- Said Nursî. *Sünûhat*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2009.
- Said Nursî. *Şualar*. İstanbul: Zehra Neşriyat, 2007.
- Seyyid Kutup. *Fizal'il Kur'an*. Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2016.
- Vehbe Zuhayli. *et-Tefsirü'l-Münir*. Çev. Nurettin Yıldız, Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Halil İbrahim Kutlay. Ankara: Risale Yayınları, 2013.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995.